

УДК 930-051:929Драгоманов:[316.644:2]

Олена Миколаївна Богдашина

*д-р іст. наук, проф., проф. кафедри історії України,
Харківський національний педагогічний
університет імені Г. С. Сковороди*

СТАВЛЕННЯ М. П. ДРАГОМАНОВА ДО РЕЛІГІЇ ТА ЦЕРКВИ

Дискусії щодо релігійних поглядів М. П. Драгоманова та характеристики його розвідок з історії релігії і церкви містяться у серії праць сучасних гуманітаріїв [1, 10–14, 16–17]. Водночас на сьогодні відсутні роботи, в яких би комплексно співвідносилося ставлення М. П. Драгоманова до релігії та церкви з принципами позитивістської моделі історіописання, послідовником якої він був. Дослідження відношення М. П. Драгоманова до релігії та церкви, специфіки його розвідок з означеної тематики як специфічної риси інтелектуальної поведінки та позитивістського наративу історіописання в Україні і становить завдання нашої статті.

М. П. Драгоманов, як й інші історики-позитивісти українських земель, завжди оцінював релігію та церкву як типовий, закономірний результат історичного процесу. За оцінкою М. П. Драгоманова, релігія – це перша «думка громадська, яка впорядкувалась», тобто вчений називав релігію першим, відносно самостійним видом суспільної свідомості. Цікаво, що історик наголошував на неоднозначності появи релігійних вчень, бо «одні придавлювали в людях повагу до себе, ...до свого розуму, а другі вбільшували її» [6, с. 36].

У монографії «Позитивізм в історичній науці в Україні (60-ті рр. XIX – 20-ті рр. XX ст.)» нами вже відмічалось, що «сцієнтичний, суто прагматичний, характер проголошеної О. Контом світської релігії фактично входив у протиріччя з традиційними постулатами католицької чи православної віри» [1, с. 206]. Релігія залишалася у суспільній думці необхідним елементом

людського життя. Певні елементи релігійних вірувань зберігалися навіть у світогляді М. П. Драгоманова та тих істориків-позитивістів, які відкрито критикували релігію та церкву. Цьому сприяли релігійне-патріархальне сімейне виховання, великий свідомий та підсвідомий, емоційно-забарвлений вплив християнської моралі. Тому критика релігії та церкви, як правило, не приводила до войовничого відкритого прояву атеїзму науковців-позитивістів. Більш того - довгий час саме існування християнської церкви та релігійної віри вважалося головним атрибутом суспільного життя та об'єктом вивчення істориків.

М. П. Драгоманов, як й значна частина інших істориків-позитивістів українських земель, подібно французьким і американським просвітителям, визнавав необхідність релігії і церкви, як, насамперед, моральної основи суспільства. Проте М. П. Драгоманов, як й переважна більшість істориків-позитивістів, пов'язував успіхи суспільного прогресу та цивілізаційного розвитку з обмеженням ролі релігії та особливо церкви у суспільному житті. Фактично ці погляди сприяли поширенню вільнодумства у суспільстві.

Водночас М. П. Драгоманов з суто просвітницьких та ліберальних позицій виступав за дотримання свободи віросповідання. Мислитель називав «нерозумним ділом» примушувати людей сповідувати якусь віру: «Силувати ж людину показувати про людське око пошану до богів, коли він її не чує, то значить ображати самого Бога, бо навіть і людина не бажала б собі нещирої шаноби» [7, с. 9]. М. П. Драгоманов у брошурі «Віра та громадські справи» підкреслював: «Громада не може домагатися, щоб усі люди мали однакові думки про віру» [2, с. 4]. І далі: «всякий примус в справах віри є річ погана і шкідлива для громади і для самої віри і ...ріжниця в думках людських виходить з самої природи людей і не тільки не шкодить людям, а служить їм до того, щоб доходити до правди та випередити одно другого наукою та добротою» [2, с.10–11].

Особливу увагу вченого привернула проблема стосунків держави та церков. Приват-доцент Київського університету св. Володимира М. П. Драгоманов визнавав неоднозначними наслідки підлеглості церкви державі:

«Сама ідея підкорення церкви державі, хоча подавала більше умов для прогресу, ніж духовне панування, але все ж поневолювала особисте моральне життя представників політики, особливо якщо воно, як було спочатку, здійснювалося не стільки в підпорядкуванні церкви державі, скільки государям» [3, с. 124]. Він наполегливо виступав за відокремлення церкви від держави [3, с. 52] та проведення державної політики віротерпимості до представників усіх конфесій. На його переконання ця політика і відокремлення церкви від держави «має властивість пом'якшувати релігійні розділення і встановлює мало-помалу зв'язок між членами однієї держави, хоча б і різних релігій» [3, с. 129].

М. П. Драгоманов визнавав роль церкви у цілому позитивно для українців у XVI – XVIII ст.: «Найважливіша сторона в тодішніх відносинах церкви і держави полягала саме в тому, що середньовічне переважання духовенства припинилося, а тому ... відкрита була можливість секуляризації життя і розвитку держави до такої системи, при якій би церковне життя була цілком відділена від державної» [3, с. 158]. І далі: «Як би не були, проте ж, недосконалі релігійні світи XVI і XVII ст. з точки зору повної віротерпимості, але все ж вони визнали можливість існування двох релігій в одній державній області ... подяку за цей перший крок до відділення церкви від держави слід віддати ... реформації, яка до того ж допомогла і встановленню переваги влади государів і держави над духовенством і церквою. Крім того, реформація...справила в віддалених і сміливих своїх нащадках порядок ідей, які або представляють рішучий вихід з системи опіки уряду над вірою, або таке формулювання системи переваги держави над церквою, за якою держава абсолютно втрачає свій духовний характер і не протегує ніякому віросповіданню» [3, с. 160].

В молодості М. П. Драгоманов більш категорично ставився до релігії та церкви. Він закликав «раз на все розпрощатися з вірою» [3, с. 562], позитивно оцінюючи роль раціоналістичного світогляду: «Без систематичного раціоналізму немає вільнодумства в сім'ї, в громаді, в державі» [3, с. 562].

В еміграції М. П. Драгоманов став більш поміркованим в оцінці релігійної віри, вважаючи це особистою справою кожної людини: «Наука про поступ серед людей на землі власне не противна і вірі в царство небесне. Проте, що буде з душею людською після смерті тіла, ніхто докладно не знає та може і не знатиме. То найкраще полишити кожному думати про це і вірити, як йому подобається. Все діло тільки в тому, щоб думка про той світ, про царство небесне не перешкоджала людям порядкувати життя на цій землі» [8, с. 63].

М. П. Драгоманов з метою досягнення міжконфесійного порозуміння пропонував реформу православної церкви за прикладом протестантської [див. детальніше: 11, с. 204–211]. На його думку, «дешевої церкви не може дати масам ні православ'я, ні унії, ні католицизм», бо «громадську церкву міг би дати українцям протестантизм» [9, с. 611]. Учений обґрунтував можливість подібного реформування прикладами з історії XVI – XVII століть. На думку М. П. Драгоманова, «енергійна меншість серед українського простолюду» прагнула «релігійної реформації, на яку почала було виходити Україна в XVI столітті» [9, с. 610]. Проте їй це не вдалося через прийняття Брестської церковної унії, «політичних чвар XVII століття», культурної відсталості більшості українського народу, що «зітхає за старовинними церковними порядками, за церквою менш панською і чиновницькою, більш дешевою, громадською церквою з виборним духовенством, тією церквою, ідеал якої поставлений був на Україні братствами» [9, с. 610–611].

М. П. Драгоманов прекрасно розумів, що можливості культурно-просвітницької роботи прогресивної частини духівництва обмежені, що нерідко священики не могли допомогти своїм вірянам у захисті їхніх культурних, соціальних і майнових прав. Він наголошував на залежності простого духовенства від волі місцевого панства, світського та церковного начальства. У відкритому листі до галицьких народовців від 3 травня 1888 р. М. П. Драгоманов радить світській інтелігенції «робити своє прогресивне діло, навчати народ, не вступаючи ні в чому церкві. Хай вона нам вступає, коли хоче

протягти своє життя» [5, с. 394]. Далі у відозві вчений знову закликає галицьких громадських дічів «держатись незалежно від попівства» [5, с. 397]. На його переконання для справді відданих народній справі священників є шанс служити власному народові: «Частина попів може ...йти за нами» [5, с. 394].

М. П. Драгоманов свій заклик до прийняття протестантства українцями пояснював наступним чином: «Ті руські братчики на Україні обходяться без попів і без усяких попівських обрядів, виводять свою духову науку з самого євангелія, котре читають і товмачать самі собі на брацьких зборах. Живуть вони також праведно, ...тверезо, – працюють, помагають одні одним як брати і через те стають навіть заможніші, ніж православні українці... Тепер російський уряд дуже строго взявся до тих братчиків, замикає їх у в'язниці, засилає на Сибір. Але, певно, нічого з тих заходів не вийде і в Росії, як не вийшло з подібних заходів проти євангельського руху серед латинської церкви. Ніколи ще кара не могла спинити думку людську...» [4, с.15-16].

М. П. Драгоманов розробив засади Руського братства, називаючи їх «основою нової віри» [15, т. VI, с. 287]. Серед розроблених ним принципів: «Шануємо всяку віру з усяким обрядом, коли вони ведуть людей до любови, а не до противного»; «Обіцяємо жити проміж себе, як брати і сестри, і тим приміром, а також словом навертати людей усяких вір до нашого брацтва»; «Три братчики, зібравшись до купи, можуть уложити собі громаду, котра має рішати про всякі громадські справи і змовляється у тих справах з другими громадами» [15, т. VI, с. 287-288].

Таким чином, погляди М. П. Драгоманова, його твори з історії релігійних та антирелігійних рухів сприяли загальній секуляризації суспільної свідомості. В його працях відсутня ідеалізація релігії та церкви. Науковець з суто просвітницьких та ліберальних позицій виступав за дотримання свободи віросповідання. Крім того, він пов'язував успіхи суспільного прогресу та цивілізаційного розвитку з обмеженням ролі релігії та особливо церкви у суспільному житті. При цьому у цілому лояльне ставлення до різних конфесій

супроводжувалося у М.П.Драгоманова пропагандою створення нової, на кшталт протестантської, церкви.

Література:

1. Богдашина О.М. Позитивізм в історичній науці в Україні (60-ті рр. ХІХ – 20-ті рр. ХХ ст.). 2-е вид., доп. та переробл. Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2013. 560 с.
2. Драгоманов М.П. Віра та громадські справи. Коломия: Друк. М.Білоуса, 1892. 14 с. (Бібліотека „Хлібороба”, № 3).
3. Драгоманов М.П. Вибране („...мій задум зложити очерк історії цивілізації на Україні”). Київ: Либідь, 1991. 684 с.
4. Драгоманов М. Євангельська віра в старій Англії. Женева: Українська друкарня, 1893. 16 с.
5. Драгоманов М. Листи до Івана Франка і інших. 1887–1895. Львів: Накл. І.Франка, 1908. 448 с.
6. Драгоманов М. Оповідання про заздрих богів. 3-е вид. Відень, 1915. 38 с.
7. Драгоманов М. Про волю віри. Нью-Йорк: Накл. М.Січинського, 1918. 33с.
8. Драгоманов М. Рай і поступ. Київ: Друк. Барського, 1906. 95 с.
9. Драгоманов М. Собрание политических сочинений. Париж: Societe nouvelle de librairie, 1906. Т. 2. VI, 874 с.
10. Колодний А.М., Філіпович Л.О. Проблеми національного і релігійного в науковій спадщині М.Драгоманова // Соціально-філософські ідеї Михайла Драгоманова: зб. наук. пр. Київ, 1995. С. 88–94.
11. Круглашов А.М. Драма інтелектуала: Політичні ідеї Михайла Драгоманова. 2-ге вид. Чернівці: Прут, 2001. 487 с.
12. Круглашов А. Ставлення М. Драгоманова до проблем релігії та церкви // Україна модерна. Львів, 2000. Ч. 4–5. С. 105–123.
13. Круглашов А. У пошуках вирішення релігійного питання в Україні (Уроки М.П. Драгоманова) // Вісник Академії наук України. Київ, 1993. № 11. С. 88–96.

14. Куценко Ю.Ю. Питання релігії в творчій спадщині М. Драгоманова: історіографія проблеми // Південний край. Іст. науки. Херсон, 2005. Вип. XIX. С. 90–96.
15. Переписка Михайла Драгоманова з Михайлом Павликом (1876–1895). Т. 6: (1890–1891). Чернівці: Друк. „Руської Ради”, 1910. 288, VIII с.
16. Лобода М. „Я лише всього фаталіст”: Михайло Драгоманов і релігія // Людина і світ. 1998. №5–6. С. 55–58.
17. Филипович Л. Проблеми релігії у науковій спадщині Михайла Драгоманова // Наук. зап. нац. ун-ту „КМА”. Київ, 1996. Т. 1: Філософія та релігієзнавство. С. 102–107.

УДК 338.485:[711.554:005.591.4]](100+477)

*Наталія Олександрівна Бондар,
канд. іст. наук, доцент кафедри ЮНЕСКО
“Філософія людського спілкування” та
соціально-гуманітарних дисциплін,
Харківський національний технічний університет
сільського господарства імені Петра Василенка*

РЕДЕВЕЛОПМЕНТ ПРОМИСЛОВИХ ТЕРИТОРІЙ В КОНТЕКСТІ СТВОРЕННЯ НОВИХ ТУРИСТИЧНИХ АТРАКЦІЙ: ДОСВІД УКРАЇНИ ТА СВІТУ

На сьогодні туризм є перспективною галуззю, яка може посилювати та прискорювати динаміку економічного розвитку міст, сільських територій, регіонів, країн тощо. Разом з цим, розвиток сфери послуг, до якої відноситься туризм, потребує розширення матеріальної бази, що є необхідним для розвитку та вдосконалення супутньої інфраструктури. В цьому контексті актуальним постає використання в якості матеріальної бази сфери послуг колишніх об’єктів промисловості. Тож, з цієї точки зору все більше популярності набирає поняття «редевелопмент промислових територій».